

ШАЦЬКИЙ РАЙОН: ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

А. Шворак, к. е. н.
директор ДП “Волинський інститут землеустрою”

Ключові слова: сільськогосподарські угіддя, рілля, клімат, захист рослин, розорюваність, освоєність, ландшафти.

Key words: arable land, ploughed field, climate, protection of plants, ploughing, development, landscapes.

Description of naturally ecological terms of district is given. The modern state and prospects of his development is analysed. Suggestions are given in relation to expedience of proceeding in natural landscapes and search ecologically of the safe systems of conduct of agricultural production.

Постановка проблеми. Сьогодні велика увага приділяється питанням природних ландшафтів. Коли в наш час говорять про майбутнє людства, то все частіше особливу увагу приділяють поліпшенню родючості ґрунтів та охороні й раціональному використанню земельних ресурсів, як важливого чинника суспільного виробництва у суверенній і незалежній державі.

Сьогодні ландшафти Поліської зони, і зокрема Шацького району, який у свою чергу є Шацьким ландшафтним районом, переживають складний етап еволюції. Це зумовлено потужним антропогенним навантаженням, а саме:

- інтенсивне осушення;
- майже суцільне розорювання сільськогосподарських угідь;
- значне скорочення залісненості території;
- відсутність збалансованих екологічних технологій вирощування сільськогосподарських культур;
- нераціональне застосування агрохімікатів;
- забруднення радіоактивними речовинами.

Усе це переконливо свідчить про відсутність єдиної екологічно збалансованої системи раціонального природокористування, а також про необхідність негайного перегляду існуючої політики ведення сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема раціональності землекористування на території Шацького району була завжди в зоні особливої уваги вчених. Серед них варто назвати І. П. Ковальчука, П. Й. Зінчука, М. І. Зінчука, А. І. Галицького та ін.

Постановка завдання. Завдання даної статті – проаналізувати стан природокористування Шацького району та зробити висновки щодо раціональності його використання.

Виклад основного матеріалу. Шацький район розташований на півночі Волині і межує на південному заході з Любомльським, на півдні – зі Старовижівським, на сході з Ратнівським районами, на півночі – з Білоруссю, на заході – з Польщею.

Шацький район має вигідне географічне положення в центрі Європи, у досить сприятливому ґрунтово-кліматичному поясі. На території району проходить головний Європейський вододіл, який розділяє басейни річок Прип'ять і Західний Буг.

Низькі водорозділи зумовлюють слабе дренажування території, і тому в пониженних місцях ґрунтові води досягають земної поверхні і тим самим зумовлюють постійне заболочення.

Різноманітності ґрунтового покриву об'єднуються в чотири основні типи – підзолисті, дернові, лучні і болотні. Найбільше поширення на території району мають підзолисті ґрунти. Вони займають понад 50% території. Площа малопродуктивних земель становить 4306 га, особливо цінних – 2897 га.

Клімат району характеризується помірною континентальністю – м'яка зима та відносно тепле літо. Він визначається значною мірою крайнім північно-західним розташуванням у межах України. Важливим чинником, який впливає на мікрокліматичні особливості, є озера національного парку, і особливо озеро Світязь.

Шацький район розташований у зоні з достатнім режимом зволоження. У середньому за рік випадає 535,5 мм опадів. Температура повітря – одна з найважливіших кліматичних характеристик, що відображає фізико-географічні особливості району. Річний хід температури повітря майже збігається з кількістю сонячної радіації. Досить високі середні температури характерні для червня (+17,0 °С).

Площа лісових угідь становить 36,6 тис. га. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови зумовили різноманітність породного складу лісів, і найбільш поширеними є хвойні (сосна, ялина), м'яколисті і твердолисті породи. У лісових масивах ростуть усі гриби, характерні для Полісся. Ліси багаті ягодами та мисливською фауною.

Гідрографія району багата на поверхневі води: ріки, озера, ставки. Шацький озерно-карстовий ландшафт за геолого-морфологічними особливостями не має аналогів в Україні. У районі знаходиться 23 озера площею 6,34 тис. га (табл. 1). Найбільш рекреаційно освоєні озера Світязь і Пісочне, з дуже чистою, цілющою водою, лісовим оточенням з високими фітонцидними властивостями.

Морфометричні характеристики озер Шацького національного парку [2] Таблиця 1
природного

Назва озера	Площа водного дзеркала, га	Довжина, м	Найбільша ширина, м	Глибина, м		Об'єм води, млн.м ³	Абсолютна відмітка дзеркала, м
				найбільша	середня		
1	2	3	4	5	6	7	8
Світязь	2662,2	9225	4000	58,4	6,9	180,8	163,2
Пулемецьке	1568,0	6125	3375	19,2	4,1	64,3	162,7
Луки	673,2	5950	1400	3,2	2,1	14,1	161,8
Перемут	142,0	1800	1600	6,7	2,2	3,2	161,8
Острів'янське	255,0	2250	1450	3,8	2,3	5,9	162,6
Пісочне	187,0	1750	1450	16,2	6,9	13,0	162,2
Чорне Male	31,0	875	575	2,5	1,2	0,4	162,3
Соминець	43,0	1175	525	2,8	1,7	0,7	163,0
Мошно	36,0	800	600	3,0	2,0	0,7	160,7
Климівське	29,0	850	450	3,0	1,5	0,4	162,4
Линовець	9,0	450	325	3,7	1,6	0,2	163,3
Звединка	3,8	225	225	3,7	1,6	0,2	163,1
Ритець	4,4	250	200	3,7	1,6	0,2	163,1
Люцимер	430,0	3075	1875	11,0	4,4	19,5	164,7
Кримно	147,0	2175	925	5,5	2,9	4,2	161,7
Чорне Велике	83,0	1375	750	6,0	3,0	2,5	164,7
Озерце	13,7	600	375	3,0	1,6	0,2	163,1
Карасинець	15,0	550	375	1,8	1,1	0,2	163,2

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Довге	19,0	550	300	3,0	1,4	0,2	164,0
Плотиччя	11,0	475	325	2,0	0,5	0,1	163,0
Кругле	9,0	400	300	2,0	1,0	0,1	164,1
Навраття	1,9	175	150	2,0	1,0	0,1	163,3
Олешно	5,9	350	300	2,0	1,0	0,2	162,5

Усього	6338,9					311,4
---------------	---------------	--	--	--	--	--------------

Як видно з наведеної характеристики природно-екологічних умов району, тут достатньо сприятливі умови для створення сучасної рекреаційної зони, що відповідатиме світовим стандартам як за сервісом, так і за інфраструктурою. В умовах екологічного стану Центральної Європи, який погіршується, це забезпечить надійний і стабільний прибуток. Ефективне використання природного комплексу можливе лише за оптимального співвідношення природного і господарського комплексу району.

Рівень сільськогосподарського виробництва багато в чому залежить від структури земельного фонду, питомої ваги земель сільськогосподарського призначення та інтенсивності їх використання. Структура земельного фонду виражається в категоріях земель, які виділені відповідно до цільового призначення. Земельний фонд району станом на 1.01.2007 р. становить 75074,92 га. Найбільшу площу займають землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування – 27001,25 га, або 35,97 % (табл. 2).

Сільськогосподарські угіддя в районі займають 22741,45 га, у тому числі рілля 12182,13 га, багаторічні насадження – 112,11, сіножаті – 4584,76, пасовища – 5148,14 га. Склад і співвідношення земельних угідь у районі показано в табл. 3, з якої видно, що найбільшу питому вагу займають ліси та інші лісовкриті площі – 36632,72 га, або 48,79 %.

Середній бал бонітету сільськогосподарських угідь у Шацькому районі становить 20.

Організація раціонального використання земель повинна ґрунтуватись на вивченні та аналізі кількісного й якісного стану земель, рівня ефективності їх сучасного використання.

Для аналізу земель сільськогосподарського призначення розглянемо їх динаміку за 2000 – 2006 роки (табл. 4).

Проаналізувавши дані табл. 4, бачимо, що за останні роки площі сільськогосподарських угідь стабілізувались.

Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями на душу населення в Шацькому районі становить 1,8 га. Сільськогосподарська освоєність земельних ресурсів Шацького району у 2000 р. становила 30,3 %, а у 2006 р. – 29,3 %. Розораність сільськогосподарських угідь Шацького району у 2000 р. становила 51,6 %, а у 2006 р. – 55,3 %.

Таблиця 2

Склад земель за землевласниками і землекористувачами (станом на 1.01.2007 р.)

Землевласники, землекористувачі	Площа, га	%
Сільськогосподарські підприємства:	3459,93	4,61
- недержавні сільськогосподарські підприємства	2967,33	
- державні сільськогосподарські підприємства	492,6	
Громадяни, яким надані землі у власність і користування	13666,69	18,20
Заклади, установи, організації	97,94	0,13
Промислові та інші підприємства	13,90	0,02
Підприємства та організації транспорту, зв'язку	505,60	0,67
Частини, підприємства, організації, установи, навчальні заклади оборони	9,31	0,01
Організації, підприємства і установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико- культурного призначення	20998,56	27,97
Лісогосподарські підприємства	9215,68	12,28
Водогосподарські підприємства	106,06	0,14
Землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування	27001,25	35,97
Всього земель	75074,92	100

Таблиця 3

Склад і співвідношення земельних угідь району

Угіддя	Площа, га	%
Сільськогосподарські землі	22741,45	30,29
Ліси та інші лісовкриті площі	36632,72	48,79
Забудовані землі	1813,32	2,42
Відкриті заболочені землі	5070,69	6,75
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	717,05	0,96
Води	8099,69	10,79
Всього угідь у районі	75074,92	100,00

Таблиця 4

Динаміка зміни сільськогосподарських угідь Шацького району*

Рік	Площа сільськогосподарських угідь, га	З них осушені	У тому числі			
			рілля	насадженьбагаторічні	сіножаті	пасовища
2000	22745	16862	11745	64	4787	6149
2001	22116	16678	11317	106	4714	5979
2002	22095	16856,2	11370	106	4649	5970
2003	22091	16862	11360	112	4663	5956
2004	22050	16862	11755	112	4557	5626
2005	22030	16862	12182	112	4549	5187
2006	22027	16862	12182	112	4585	5148

* Дані річних земельних звітів.

Земля являє собою збалансовану систему, а тому не можна недооцінювати значення екологічної ефективності землекористування. Тим більше в умовах ринкової економіки необхідно знаходити і впроваджувати в життя сучасні технології виробництва рослинницької продукції, що забезпечило б виробництво потрібної кількості товарної продукції на значно менших площах. У складі земельних угідь найінтенсивнішому використанню як для вирощування сільськогосподарських культур, так і для потреб кормовиробництва піддаються орні землі, хоч ґрунтовий покрив на сінокосах і пасовищах за природними властивостями мало відрізняється від орних земель. Бал бонітету ріллі становить – 19, багаторічних насаджень –15, сінокосів – 23, пасовищ – 20.

Важливе значення для підвищення родючості ґрунтів має меліорація земель. Вона є найбільш дієвою формою корінного поліпшення земель засобами радикальної їх зміни. Завдяки меліорації малопродуктивні землі переходять в інтенсивні угіддя і є одним із найпомітніших чинників дії на природні комплекси.

Коли ми говоримо про інтенсивне осушення, то існує думка, що масове вторгнення меліорації в природні ландшафти може призвести до порушення рівноваги, можливо, до повної втрати родючості ґрунтів. Тому необхідно обґрунтовано підходити до питання черговості вибору об'єктів меліорації.

Охорона природних ландшафтів ставить високі вимоги до меліоративного планування і проектування. При цьому слід пам'ятати, що меліорація безповоротно змінює структуру природних ландшафтів. На території району значна трансформація природних ландшафтів відбулась у 70 – 90 роках ХХ ст.: надмірна розорюваність земель, знищення значних площ лісів, чагарників, меліоративне будівництво призвели до “екологічної експансії” суспільства на навколишнє природне середовище.

Аналіз показує, що за 7 років освоєність земель району зменшилась на 1 %, а розорюваність збільшилась відповідно на 0,6 %, а тому скорочення посівних площ може відбутися лише тоді, коли будуть районовані високоврожайні сорти сільськогосподарських культур, запроваджені нові технології їх вирощування, збирання та зберігання продукції. Крім того, необхідно домогтися вилучення з посівних площ земель у межах водоохоронних зон, щоб запобігти подальшому розвитку ерозійних процесів та забрудненню водних ресурсів.

Суть проблеми ренатуралізації полягає у відновленні рівнів води в озерах, які знизились після проведення осушувальних робіт, а також на прилеглих територіях, відновленні водно-болотних комплексів, які були до будівництва осушувальних систем, створенні необхідної кормової бази для водоплавних птахів, зменшенні рівня шуму, рівня присутності людини і, як результат, поліпшенні умов для гніздування, розмноження та міграції водоплавних птахів. Такі проблеми мають визначитись на основі інвентаризації меліоративного фонду.

Всього осушено сільськогосподарських угідь у районі 9951,2 га, з них необхідне підвищення технічного рівня на площі 2333 га, у тому числі реконструкція осушувальних систем на площі 2142 га та культуртехнічні роботи – 191 га.

Враховуючи пряму залежність цих показників від рівня експлуатації меліоративних систем та агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, а також вилучення чинника погодних умов, доцільно здійснювати ренатуралізацію на таких осушених землях, де за останні п'ять років спостережень екологічна обстановка була постійно несприятливою. Це особливо стосується врожайності основних сільськогосподарських культур (економічна ефективність меліоративного гектара).

Оцінка екологічного стану проводиться за такими показниками:

- глибина залягання рівнів ґрунтових вод вища від допустимих значень – перезволоження, нижча – переосушення;
- гідрохімічний режим ґрунтових вод, який впливає на розвиток сільськогосподарських культур і є показником стану і змін якості поверхневих і підземних вод;
- режим поверхневого стоку (кількісний та якісний) порівняно з проектними значеннями, до яких належать і терміни затоплення сільськогосподарських угідь.

Крім перелічених показників, необхідно враховувати значущість території як природного об'єкта, що може бути використаний з природоохоронною метою.

Вирішення питання ренатуралізації землі вимагає проведення таких дослідницьких та проектно-вишукувальних робіт:

- розроблення загальної схеми ренатуралізації земель;
- проведення комплексу інженерно-геодезичних, інженерно-геологічних, меліоративно-гідромеханічних, гідрологічних вишукувань;
- гідрологічне обґрунтування;
- розробка комплексу заходів як на об'єктах ренатуралізації, так і на прилеглих територіях;
- оцінка впливу проектних заходів на довкілля.

Біопродуктивність осушених земель в останні роки почала різко знижуватись. Причиною цього є неефективне їх використання. Крім того, внаслідок антропогенної діяльності на осушених землях поширюються такі негативні явища, як опідзолення, окарбоначення, пересушення, вітрова ерозія. Вивчення цих процесів, встановлення параметрів прояву та ареалів розповсюдження допоможе стабілізувати екологічну ситуацію і підвищити біопродуктивність осушених земель.

Ренатуралізовані земельні ділянки створять екологічну мережу – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон. Водночас ці ділянки можуть бути використані для вирощування лікарських рослин, створення екологічно чистих масивів ягідників, а також виконувати роль “коридорів” природних шляхів міграції тварин, які б забезпечували збереження природних екосистем тваринного і рослинного світу та їх популяції.

Наукою й практикою доведено, що за підвищення сільськогосподарської освоєності та розораності земельних угідь істотно знижується екологічна стійкість ландшафтів. Якщо

екологічна стабільність земельної території Шацького району у 2000 р. становила 0,76, то у 2006 р. – 0,78. Отже, екологічна ситуація досліджуваного регіону почала покращуватися, і спостерігається тенденція до підвищення екологічної стабільності, а тому на цьому зупинятися не потрібно. Насамперед необхідно створити екологічно стійкий агроландшафт, з оптимальним поєднанням різних видів угідь і режимів інтенсивності їх використання. Відомо, що екологічно стійкі угіддя (ліси і болота природного походження, цілинні землі) утворюють довкола себе сприятливе екологічне середовище і дуже добре впливають на навколишнє середовище, флору і фауну. Частина екологічно стабільних видів угідь (лісу, водоймищ і боліт природного походження, природних пасовищ і сіножатей тощо) прямо пропорційно впливає на екологічну стабільність земельної території. Очевидним є те, що в процесі землевпорядкування такі розрахунки необхідно проводити щодо всіх видів угідь, для того щоб виділити екологічно нестабільні території, на яких необхідне здійснення різних природоохоронних заходів, до яких належать:

- консервація порушених земель, виведення їх із сільськогосподарського обороту, організація заповідних територій і зон з особливим природоохоронним режимом;
- переведення угідь, які інтенсивно використовуються, в менш інтенсивні (введення ґрунтозахисних сівозмін, зменшення питомої ваги просапних, залуження деградованих ділянок ріллі, заліснення, утворення культурних пасовищ на ріллі);
- рекультивація порушених земель;
- впорядкування ставків, водоймищ, заліснення ярів, утворення куртинних насаджень, мулофільтрів;
- організація екологічних коридорів (буферних смуг, лісосмуг).

Консервація земель здійснюється припиненням їх господарського використання на визначений термін та залуженням або залісненням. Зокрема в Шацькому районі необхідно провести залуження ерозійно небезпечних земель на площі 650 га, а заліснення – на площі 670 га.

У зв'язку з цим стає очевидним, що система обробітку ґрунту повинна бути економічно доцільною і спрямованою на створення надійних передумов для посилення гумусоутворювального процесу з тим, щоб підвищити стійкість ґрунту при ерозійній дії на нього води, вітру та інших чинників, які зумовлюють деградацію родючості.

Висновки. Ринкові відносини та негативний екологічний стан агроландшафтів потребують покласти в основу удосконалення сільськогосподарського землекористування такі основоположні принципи:

- формування екологічно безпечного й економічно ефективного землекористування;
- створення умов для розвитку конкурентоспроможного землекористування, яке могло б динамічно реагувати на ринкове середовище та пропозиції науково-технічного прогресу і застосування новітніх технологій.

Важливим є пошук екологічно безпечних систем ведення сільськогосподарського виробництва. В основу моделі біологізації землеробства покладено «пом'якшувальний» вплив людини на екосистеми.

Основним критерієм екологічності землеробства повинна бути така система, яка б не спричиняла деградації ґрунтового покриву й забезпечувала одержання екологічно чистої продукції землеробства.

Основними принципами такого землеробства повинні бути:

- екологічність (безпечне для навколишнього середовища і здоров'я людини навантаження на ґрунт і сільськогосподарські культури);
- адаптивність (використання адаптивного потенціалу всіх біологічних компонентів з урахуванням рівня родючості ґрунтів і природно-кліматичних особливостей);
- наукоємність (застосування новітніх досягнень науки у сфері живлення рослин, управління родючістю ґрунтів, упровадження нових сортів і гібридів);
- біогенність (посилення ролі біологічних чинників у процесі вирощування сільськогосподарських культур, перехід до нехімічних методів захисту рослин).

Безумовно, розташовані на території національного природного парку агроформування та окремі землевласники і надалі будуть вирощувати сільськогосподарську продукцію і не зможуть відмовитися від застосування органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин, тому потрібно прогнозувати вплив сільськогосподарської діяльності на природні комплекси, їх зміни [1].

Найефективнішими та найперспективнішими повинні стати комплексні програми захисту рослин:

- використання найбільш екологічно чистих пестицидів;
- використання біологічних методів захисту рослин;
- розробка та впровадження нових інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Територія Шацького району потребує продовження досліджень, які зумовлюється таким причинами:

- зростаючим рекреаційним навантаженням;
- зростанням території Шацького національного природного парку, внаслідок чого розроблені карти ландшафтних систем не враховують сучасної території;
- використанням новітніх технологій досліджень;
- ухваленням цієї території у міжнародний біосферний резерват (МБР) «Західне Полісся»;
- переглядом зонування Шацького національного природного парку.

Бібліографічний список

1. Зінчук П. Й. Екологічно безпечні підходи щодо використання осушених торфових ґрунтів Шацького національного природного парку / П. Й. Зінчук, М. І. Зінчук, А. І. Галицький // Вісник ЛДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – С. 135 – 138.
2. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Шацького НПП : доповнення. – К., 2006. – 130 с.